

ELIN YLVASDOTTER

Skammen vi ärvde

ROMAN

ROMANUS & SELLING

ELIN YLVASDOTTER

Skammen vi ärvde

Roman

**ROMANUS
& SELLING**

CITAT

- S. 122: Ur Karin Boyes ”Tillägnan”, från *Härdarna* (1927).
S. 146: Ur Carl Michael Bellmans ”Vaggvisa för min son Carl” (1787);
S. 146: Ur Carl-Michael Bellmans ”Fredmans epistel n:o 81”, (1790).
S. 219: Ur Alice Tegnér’s ”Majas visa” (1897).
S. 259: Ur Karl Williams ”Flickorna i Småland” (1912).

Romanus & Selling
Box 3159, 103 63 Stockholm
info@romanusochselling.se
www.romanusochselling.se

ISBN 978-91-89949-97-3
Copyright © Elin Ylvasdotter 2026
Omslag: Sara R. Acedo
Tryck: ScandBook, EU 2026
Första tryckningen

Denna bok bygger på en verklig historia men är en fiktiv berättelse.

Många, men inte alla, av människorna, platserna och händelserna har motsvarigheter i verkligheten, men tolkningarna och beskrivningarna är författarens egna.

Barnbarnet

Det svartvita fotografiet föreställer ett femtontal personer på en trappa framför ett hus. Längst fram står farmor, bredvid sin mamma, sina syskon och morbröder. Exakt så här ser många av de bilder jag sett på judiska familjer som mördats i Förintelsen ut. Det här fotot hade kunnat ha samma undertext som man brukar se i historieböckerna: ”Samtliga i familjen Rosensten, förutom en, dog i Förintelselägren”, och sedan några korta meningar om respektive person.

Jag har alltid undrat hur det påverkar en familj och släkt att veta att om nazisterna hade invaderat vårt land skulle vi med största sannolikhet inte ha suttit här. Vad sipprar ner från generation till generation?

*

Farmor dog när jag bara var fem år gammal, men ändå visste jag att hon led av oro och ångest. Varför var det däremot ingen som berättade. Jag minns tydligt första gången pusselbitarna föll på plats, första gången det slog mig med full kraft. Jag hade blivit besatt av Anne Frank och läste hennes dagbok frenetiskt.

”Men pappa, så här skulle det ju ha varit för farmor om Hitler kommit till Sverige”, sa jag en kväll.

”Ja, jo, så är det ju”, svarade pappa.

”Det måste ha varit hemskt för farmor. Våldigt otäckt.”

När mitt tioåriga jag läste *Anne Franks dagbok* var det som att jag lärde känna min farmor genom Anne. Jag begrep inte varför ingen kunde prata om orsakerna till farmors oro. Först många år senare förstod jag att det också fanns en annan del av berättelsen.

Del I

ATT FALLA

1942

Ruth

Svettig och äcklig. Det var inte vad Ruth ville ge som första intryck. Hade hon vetat att det skulle råda kvävande sensommarvärme i Uppsala hade hon valt en annan klänning än den här svarta i tjockt tyg. Ruth tog ett kliv uppför stentrappan men backade tillbaka igen. Att öppna träporten kändes plötsligt överväldigande. Hon hade länge längtat efter att få börja studera i Uppsala, hennes åtta år äldre bror Arthur hade talat så gott om stadens studentliv och om Smålands nation. Nu när hon stod här framför byggnaden i putsat tegel ångrade hon sig. En ny stad, ett nytt sammanhang, med alla risker det innebar för henne. Det hade varit bättre att vara kvar i Norrköping, där hon visste vilka hon kunde lita på och inte. Samtidigt behövde hon det här, det var närmast livsnödvändigt. Hon gick uppför stentrappan, lade handen på dörrhandtaget, hörde sin mamma Sonjas röst: *Skaffa dig en utbildning, det är det enda de inte kan ta ifrån dig.* Det var dock en sanning med modifikation. I Tyskland var sådana som hon inte längre välkomna till universitetet. Att stiga in på Smålands nation var en motståndshandling i det tysta. Ändå kunde hon inte öppna den förbaskade dörren.

Ruth väcktes ur sina tankar av att någon kom emot henne. Hon släppte förbi kvinnan och borde ha passat på att gå in

hon också men lät dörren stängas igen. Åh, nu hade hon skämt ut sig, det här såg säkert inte klokt ut. Här kunde hon inte stå kvar som ett fån. Vad är det värsta som kan finnas bakom dörren, frågade hon sig medan hon greppade tag om handtaget och klev in på nationens expedition. Därinne var det svalt och dunkelt, men svetten fortsatte att rinna.

”Hej, ska du skriva in dig?” frågade den blonde studenten som satt på andra sidan av det stora skrivbordet.

”Ja, jag önskar bli medlem här”, sa Ruth och visade sina papper. Man behövde ha någon form av släktkoppling för att kunna skriva in sig, och det var tillräckligt att deras farmors mamma var född i Småland.

”Rosensten”, mumlade han och tittade skeptiskt på Ruth men skrev sin namnteckning på ett papper. Tystnaden från studenten, som enligt namnskylten hette Bengt, var svårtydd.

”Förresten, jag undrar om ni har någon bostad ledig?”

Bengt tittade några sekunder för länge på Ruth. Som om han överlade med sig själv.

”Vi har faktiskt en ledig dubblett här på nationen. Ja, du får dela med fröken Andersson, men du har ett eget rum.”

Ruths omedelbara impuls var att avböja erbjudandet. Att bo med en främling kändes olustigt, samtidigt kunde man ju inte tacka nej till en bostad.

”Du har tur, vi har nästan aldrig något rum ledigt”, sa Bengt medan han låste upp dörren till lägenheten som låg en trappa upp. ”Fröken Andersson, eller Sally som hon heter, är inte hemma, men hon vet att jag har nyckel hit.”

Ruth fick nästan en chock när hon klev in i hallen. Hon snubblade över ett par skor som låg slängda på dörrmattan. På golvet låg gamla tidningar och en mörkblå kappa hängde slarvigt över en stol.

”Hoppas du gillar att städa”, sa Bengt medan han pekade in i köket. Han skrattade till när han såg Ruths blick. Hon motstod infallet att fatta tag i diskberget som vinglade farligt nära bänkkanten och att sopa undan spåren efter vad Ruth antog var Sallys frukost från köksbordet.

”Vi renoverade innan kriget, så här ska det mesta finnas. Spis, kylskåp, skafferi. Dusch finns i källaren. Du har ett litet handfat och toalett här inne.”

Han öppnade till den lilla skrubben och även därinne rådde fullständig oreda. Ruth vände snabbt om i dörren. Att säga nej till bostaden var galenskap, men det här skulle hon inte kunna stå ut med.

Så öppnade Bengt dörren till Ruths rum. Rakt utanför fönstret tornade domkyrkan upp sig. Augustisolens strålar sken rakt på kyrkans röda tegel som fick hela byggnaden att stråla. Det var något annat än den grusiga innergård hon var van vid utanför sitt fönster i Norrköping.

”Vilken utsikt”, sa Ruth och skyndade fram till fönstret. Precis då slog domkyrkans klockor elva slag.

”Man vänjer sig snabbt”, sa Bengt.

Det skulle inte störa Ruth alls. Tvärtom. Ljud gjorde henne trygg, fick henne att känna sig mindre ensam.

Hon tog in resten av rummet. I hörnet stod en smal säng med ett slitet, gulprickigt överkast, det behövde nog vädras. Skrivbordet i ek var desto bredare, med en rejäl bänkskiva och flera mindre lådor på sidan. Där fanns också en vit skrivbordslampa och på väggen en anslagstavla.

”Provsitt gärna”, sa Bengt och pekade på den smalribbade bruna skrivbordsstolen. Den var sliten men hade ett härligt snurr. Själv satte han sig ner i den grå soffan som stod längs väggen.

”Vad tror du?” frågade Bengt till sist.

”Ja, det blir bra, jag hyr gärna in mig här”, sa Ruth medan hon försökte förtränga det kaos som rådde i resten av lägenheten.

”Då ska jag ordna med kontrakt och sådant, men här har du nyckeln”, sa Bengt och skulle precis gå då han vände sig om igen. Han öppnade munnen men verkade ångra sig halvvägs. I stället tittade han på henne med den där blicken som hon vid det här laget var van vid. Hon stängde snabbt dörren efter honom.

Ruth började med det viktigaste: att ställa fram fotografierna av sina bröder och sina föräldrar på skrivbordet. Varsamt hängde hon upp glaskupan som hon fått av mamma i fönstret, hon älskade den djupblå färgen. Hon skulle precis lägga in sina kläder i byrån när hon hörde en röst bakom sig.

”Förlåt om jag stör, din dörr stod på glänt. Jag blev så glad när jag hörde att jag fått sällskap! För visst är det fröken Rosensten?”

En kort kvinna kom emot henne med framsträckt hand. Hon hade nyfikna blå ögon och ett stort varmt leende. Det blonda håret verkade hon ha försökt sätta upp i en prydlig frisyr, men misslyckats.

”Ja, det stämmer bra, Ruth Rosensten.”

”Självet heter jag Sally Andersson”, sa hon på en dialekt som nog var värmländska.

”Förlåt för att Ruth fick komma till en så stökig lägenhet. Hade jag vetat att någon skulle flytta in i dag hade jag naturligtvis städlat efter mig.”

”Det är ingen fara”, sa Ruth.

”Jag ska skärpa mig! Kom så visar jag runt.”

Sallys guidning genom byggnaden gick undan och Ruth fick kämpa för att inte hamna efter. Nationshuset var gammalt och

det krävdes bara en snabb okulär besiktning för att konstatera att en hel del renovering skulle behövas.

”Det pratas om att riva huset sen när kriget är över och bygga ett nytt. Det är lite slöseri när man nyligen har renoverat lägenheterna, kan jag tycka. Men jag kan ingenting om sådant!” sa Sally medan de gick igenom huset.

”Vad studerar fröken Andersson?” frågade Ruth.

”Filosofi. Min dröm är att bli journalist. Och fröken Rosensten?”

”Kemi och matematik, jag ska bli lärare. Och säg du till mig, vi ska ju ändå bo tillsammans.”

De klev in i en sal med högt i tak och imponerande fönster som vette mot domkyrkan.

”Det är här vi har de stora festerna”, sa Sally och började dansa runt i det enorma rummet. ”Vi är inte många kvinnor här, om jag säger så. Men desto fler karlar!” kvittrade Sally medan hon pekade på tavlorna som hängde på väggarna.

”Män, män, män, bara män! Man får vara glad så länge man tillåts vara med.”

Ruth rodnade. De enda männen hon hade i sitt liv var sina tre äldre bröder Arthur, Albert och Aron.

Visst hade hon blivit uppvaktad, men det var sällan någon som varit tillräckligt intressant för att det skulle bli något långvarigt. En gång hade hon dock varit kär, riktigt kär. Göran Melander var tre år äldre och den snyggaste i kvarteret. Hans hår var kastanjerött och yvigt, hans ögon stora och mörkbruna. Göran trånade naturligtvis efter de vackra flickorna och såg aldrig åt Ruths håll. Så en kväll, på en dans i Norrköpings Folkets park, bjöd han upp henne. Varför var obegripligt. De hade dansat hela kvällen. Han doftade skog och konjak, hon skulle ha dragit in hans doft djupt ner i lungorna om hon bara hade vågat. När parken stängde hade han gått med henne en bit

hemåt och under en stor lummig ek hade han kysst henne. Hela hennes kropp hade skakat när han sa att hon var fin. Att hon inte trodde honom spelade mindre roll. De hade setts i några veckor och Ruth hade rört sig genom vardagen med ovanlig lätthet. Plötsligt slutade han att höra av sig och när de sprang på varandra i kvarteret ignorerade han henne. I flera veckor grät hon, undrade varför han så plötsligt hade övergett henne, även om hon innerst inne visste. En och annan man hade visat sitt intresse efter det, men Göran Melander hade skadat hennes redan sköra självförtroende, så hon hade hållit sin distans.

*

Ruth gnuggade tinningarna. Vilde gå och lägga sig, men klockan var bara åtta. Hon sjönk ihop på sin skrivbordsstol och kastade en blick på fotografiet av mamma. Sonja ville inget hellre än att Ruth skulle studera, men ändå högg det till i magen. Mamma som alltid varit omringad av barn och ungdomar satt nu alldeles övergiven i sin lägenhet.

Ruth hade känt blickarna som både Bengt och Sally gett henne. Även om hon inte kunde veta vad de betydde, var det alltid säkrast att utgå från det värsta, att aldrig lita på någon. Om Ruth hade fått önska sig en enda sak så vore det denna: att inte vara judinna. De hade aldrig varit troende judar och flera i slakten hade övergått till kristendomen, men det spelade ingen roll. Den judiska härkomsten kunde man aldrig slå sig fri ifrån, sådan var nazisternas ideologi.

Ändå var det flera som hade försökt att hjälpa dem att dölja sin härkomst. I början av 1933 fick familjen besök av vänner och prästen Nils Bergqvist. På eget bevåg hade han kommit hem till mamma Sonja och barnen och satt sig vid familjens köksbord.

”Det är riktigt allvarligt nu. Hitler är mycket farlig”, sa Nils och drack av kaffet.

”Jag vill helst inte prata om det här inför ungdomarna”, sa mamma med en gest mot sin tonårsskara. Det var emellertid en lönlös omtanke, eftersom de fyra syskonen läste tidningarna slaviskt, fullt medvetna om hur förföljelserna i Tyskland hade eskalerat.

”Jag skulle rekommendera er att döpa hela familjen i kyrkan. Som ett slags försäkring”, fortsatte prästen.

”Och det skulle hjälpa, tror du?” svarade mamma och granskade Nils.

”Låt mig tala klarspråk: Tyskland är en fasciststat nu”, sa han.

”Men hur länge kan det få pågå?” frågade mamma.

”Lyssna nu. Nazisterna skickar alla oppositionella rakt till fängelset eller koncentrationsläger. Snart är allt motstånd undanröjt. Hitler har all makt att göra vad han vill.”

”Ja, och vad skulle det då göra för skillnad om vi döper oss?”

”Som kristna skulle ni kunna passera obemärkta. Judarna har inga rättigheter kvar. Nazisterna pratar om ett judefritt Tyskland. Och sen vill man ha ett judefritt Europa, en judefri värld. Det är bara en tidsfråga innan förföljelserna eskalerar även här.”

Sonja såg på sin vän med intensiv blick.

”Vi är födda judar och kommer att förbli judar. Vi tänker inte döpas i någon kyrka”, sa hon till sist och sedan var den saken klar.

Sonja skulle få rätt, att döpas skulle inte ha hjälpt dem. Ändå kunde Ruth flera år senare förbanna sin mors beslut. Även om det inte skulle ha räddat dem så hade det underlättat. En falsk trygghet är också ett slags trygghet.

*

”Är det dags att hänga upp mörkläggningsgardinerna?” funderade Sally medan hon dukade fram te och smörgåsar i det lilla köket som hon antligen hade städlat. ”Eller du kanske hellre vill ha vin?”

”Smörgåsar och te blir bra.”

Sally hade ett tempo som Ruth saknade. Hon betraktade sin nya väninnas kompletta kaos medan hon gjorde i ordning en smörgås. Margarinet hamnade på klänningen och hon spillde inte ut te en gång, utan två. I hennes blonda hår skymtade en liten brödbit fram.

”Ja, min finmotorik är inte den bästa”, småskrattade Sally just när Ruth skulle erbjuda sig att plocka bort brödbiten.

”Så, berätta allt om dig nu, Ruth!” sa Sally.

Det var en av de värsta frågorna Ruth visste. Hon ville inte och kunde inte berätta allt. Så mycket av henne behövde hållas i det fördolda och resten av henne var rätt ointressant.

”Jag vet inte riktigt vad jag ska säga, det finns väl inget spännande att veta”, mumlade hon.

”Alla har något att berätta”, sa Sally.

”Jag har spelat teater hela mitt liv”, sa Ruth till sist.

”Vad är det du säger! Det har jag också gjort!” Sally svepte ut sin arm så ivrigt att hela hennes tekopp vältes ut. ”Du milde tid”, sa hon och fick tag på en trasa. Halvvägs över bordet slutade Sally att torka och fortsatte konversationen medan teet droppade på golvet. ”Vi har en spexgrupp här på nationen. Du borde gå med, vi behöver alltid nya talanger.”

”Talang vet jag inte om jag har”, sa Ruth medan hon tog trasan för att avsluta städningen. ”Det kanske är dags att hänga upp mörkläggningsgardinen?”

”Ja, just det, den ska vi hänga upp. Men du, jag har en sista fråga till dig.”

Ruth stelnade till, hon ville inte ha någon fråga.

”Eller, det var förresten inget. Nu hänger jag upp mörkläggningsgardinen.”

Ruth lade sig i fosterställning på sängen. Sally visste. Det var helt uppenbart vad det var hon skulle fråga om. Hjärtat rusade i kroppen, som om det skulle studsas rakt upp ur halsen.

Helst av allt ville hon knacka på hos Sally och skrika: Det är inte som du tror! Sluta fråga! Samtidigt rös hon av blotta tanken.

Utanför Sveriges gränser härjade kriget och Ruth visste vad som hände med sådana som hon. Hennes förhoppning hade varit att Uppsala skulle hjälpa henne att skingra tankarna, att dagarna skulle fyllas med fest och nya vänner. Lönlöst, skuggorna nådde hit också.

Hon behövde flytta, här skulle hon ändå bli ensam. Sally hade fått nys om henne, säkert var det den där Bengt som skvallrat. I morgon bitti skulle hon gå ner till expeditionen och säga upp kontraktet.

*

Ruth vaknade av sitt eget skrik. Vad hon hade drömt mindes hon inte, vilket kanske var lika bra. Vid det här laget var hon van vid mardrömmarna. Ofta innehöll de Hitlers monsterlika stämman, som fräste och gormade. Och alltid: hon som sprang. Det var en lättnad att vakna. Hon tog på sig sin morgonrock och tassade ut i hallen. Radion i fönstret väntade på att få sättas i gång, men Ruth orkade inte höra på eländigheter i dag. Samtidigt var det nog mer destruktivt att låta bli, att inte veta vad som hände, att inte vara förberedd.

Hon kokade råggrot och längtade efter bröd och smör. Gröten var närmast oätlig, men hon kastade i sig den och sköljde ner

med en kopp kaffesurrogat. Ute i den lilla skrubben i hallen tvättade hon sig hastigt i ansiktet, vaknade till av det iskalla vattnet. Försökte sminka bort de svullna ögonen med tveksamt resultat. Hon borstade sitt tjocka hår, lade lockarna till rätta, förberedde sig mentalt på vad hon skulle säga till Bengt. Eller ännu värre, vad hon skulle säga till mamma. Kanske var det lägligare att börja studera när allt hade lugnat ner sig lite, så att hon och Sonja kunde vara nära varandra nu.

En hård knackning hördes på dörren till skrubben.

”Är det du som är därinne, Ruth? Eller ja vem skulle det annars vara?”

Utanför stod Sally med rufsigt hår och smutsig morgonrock.

”Förlåt att jag stressar dig, men jag är så himla kissnödig. Eller jag menar, jag behöver pudra näsan.”

Ruth skrattade till och släppte förbi Sally som nästan gick dubbelvikt.

”Oj, det var nära ögat”, suckade Sally inifrån skrubben.

En sak var säker, Ruth hade aldrig träffat någon som Sally.

Ruth satte på sig sina skor och skulle precis öppna dörren för att gå till expeditionen.

”Och vart ska du gå?” frågade Sally som hade på sig ett urtvättat nattlinne med stora gula blommor på. Ruth hoppade nästan till av den raka frågan.

”Alltså du får ju gå vart du vill, jag är ju inte direkt din vakt. Men jag tänkte mer om du ville äta frukost?”

”Jag har redan ätit”, svarade Ruth, men Sally var redan i färd med att duka fram även åt henne.

”Gillar du sylt? Jag har med mig massor med blåbärssylt från de värmländska skogarna.” Sally bredde ett tunt lager margarin och flera lager sylt på en bit knäckebröd och gav till Ruth. ”Smaklig måltid!” sa hon och satte på radion men stängde

snabbt av igen. ”Jag orkar inte höra ett enda ord till om de där nazistsvinen.”

Ruth ryckte till.

”Jag hatar dem”, fortsatte Sally, medan hon tuggade på sin knäckemacka så att smulorna flög.

Ruth satt som förstenad, vågade inte röra sig. Stressad över såväl samtalsämne som bordsskick.

”Hur som helst”, sa Sally med munnen full av blåbärssylt. ”Jag är väldigt glad att jag ska bo med dig. Och att vi ska börja spela teater ihop. Tänk alla fester vi ska ha!”

Sally klev upp från sin stol, och lade en arm runt Ruth.

Hon fick kanske ge studentlivet en chans till.

Carl

Egentligen hade inte Carl tid med någon utflykt, men både solen utanför nationsbiblioteket och Bengt pockade på hans uppmärksamhet.

”Jag hinner inte, jag måste bli färdig med artikeln”, sa Carl med en gest mot bibliotekets skrivmaskin.

”Du behöver komma ut och roa dig. Åtminstone få lite sol på dig. Du ser grådaskig ut”, sa Bengt.

Hans vän hade rätt. Carl var blekare än vanligt. Sommarens fräknar hade nästan hunnit försvinna under veckorna han suttit med sin forskningsartikel. Han skrev om olika tidsepokers syn på barn, något som ofta sa väldigt mycket om samhället i övrigt.

”Låt mig få göra klart det här nu”, sa Carl i ett sista, tappert försök att övertyga sin kamrat. Bengt dunkade sitt huvud i bordet och gav ifrån sig ett högljutt stön.

”Det kommer vara fullt av tjejer där också, i baddräkt. Du kan väl inte välja din skrivmaskin framför kvinnor?” sa han.

Bengt visste nog vilket enkelt val det var för Carl. De hade känt varandra sedan de var tonåringar. På många sätt var de varandras motsatser. Carl var intelligentare än Bengt, men Bengt var nog charmigare. Han hade alltid en anekdot på lager och kunde snickra en möbel i bara farten. Fick Carl välja mel-